

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

בענין:

היין גדלות
בשנים ובסימנים

- רצא -

נמסר בש"ק פרשת תולדות ה'תשע"ג

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

בלי"ל שבת פרשת ויצא יחל השיעור בשעה: **9:00** ויהיה בענין:

חיובי השומרים

שיעור הגר"א עוזר שליט"א - רצא - נמסר בש"ק פרשת תולדות ה'תשע"ג

דין גדלות בשנים ובסימנים

ומברך על שנפטר מעונש. הרי מוכח גם מזה כדברי הבאה"ל וכפשטות לשון המדרש, שמי"ג שנה ואילך נפטר האב מחינוך בנו ואפילו אין ידוע אם הביא הבן סימנים.¹

כמו כן יש לדייק בפשט לשון המשנה באבות (ה, כא) 'בן י"ג למצוות' - מדוע תלה התנא בשנים ולא בסימנים.

והנה הגר"ח (מובא בחדושי הגרי"ז תמורה ב:) הראה מחלוקת הראשונים בעיקר דין שנים וסימנים, שלדעת התוס' הגדלות תלויה בסימנים בלבד אלא שעד שלא עברו י"ב לנקבה וי"ג לזכר, אין השערות מהוים סימן דאמרינן 'שומא' בעלמא היא (גדה מו.), וכשמלאו השנים שוב אין אומרים 'שומא' והרי סימני גדלות לפנינו. ואילו לדעת הרמב"ם השנים עצמן מהוות גדלות.²

ובזה פירש שלדעת התוס' (ביבמות יב:) ועוד ראשונים, מה שאמר רב ספרא (שם) 'בנים הרי הם כסימנים' היינו אפילו לפני זמן י"ב, כי בלידה אין שייך לומר 'שומא' כמובן, והרי לפנינו 'סימנים' הקובעים גדלות אף בלא שנים [וכן בבן, מבוואר בחדושי הר"ן בסנהדרין (טט.) שמשוהוליד 'על דרך הזרות' - בנים הרי הם כסימנים]. אבל לדעת הרמב"ם (אישות ב, ט) אין אומרים בנים כסימנים אלא כשילדה הבת אחר י"ב שנה, כי לדעתו אין גדלות בלא שנים, וא"כ אף שהבנים כסימנים הלא אין די בסימנים להוות גדלות אלא צריך שימלאו לה י"ב שנה.

והגרי"ז פירש בזה מחלוקת נוספת בין התוס' והרמב"ם, במה שאמרו (בנדה מה:) במופלא הסמוך לאיש נדריו נבדקין ואם יודע לשם מי נדר נדרו נדר, דלהתוס' גדר 'סמוך לאיש' הוא שנה קודם הבאת סימנים [ובסתמא מניחים שיביא סימנים בהיותו בן י"ג משום חזקה דרבא, הלכך מי"ב שנה נדריו נבדקים. ובבת - מי"א שנה], שהרי לשיטתם הסימנים הם לבדם מהווים את הגדלות, ואילו להרמב"ם (פי"א מהל' נדרים) 'סמוך לאיש' היינו מהיותו בן י"ב, ואין חילוק מתי יביא הסימנים, שהרי לשיטתו בכל התורה גם השנים מהווים גדלות, ונתחדש בדין הנדרים דסגי בשנים לבד ואין צריך לסימנים, שעל כן כתב הרמב"ם (שם ג ד) שמאז היות הבן בן י"ג שנים, אעפ"י שאמר איני יודע לשם מי נדרתי נדריו נדרים אפילו לא הביא שתי שערות, ובשנה הסמוכה לזה נדריו נבדקים כאמור - דלשיטתו השנים עצמן גם כן מהוות גדלות ולא הסימנים לבדם.

ד ונראה ליישב דברי הפמ"ג, דלכאורה טעמו צ"ב והלא בדברנו סמכין אחזקה דרבא. אכן נראה מתוך לשונו דמייירי בשבדקו ולא מצאו, ובאופן זה נקט שאין חזקה ודאית אלא ספק, כדמשמע בלשון הגמרא 'חיישין שמא נשרו', וכ"מ באה"ע קנה, כ שהוא ספק דאורייתא והולד ספק-ממזר. ועל כן נקט הפמ"ג דבספק אוליין בתר חזקת חיוב ולא נפטר האב. נמצא דבסתמא מודה הפמ"ג דאוליין בתר חזקה דרבא כככל מקום, ובוה מייירי המדרש. משא"כ בבדקו ולא מצאו.

ה יש לדקדק בלשון הרמב"ם (אישות ב, א) שהבאת שערות בתוך הזמן 'אינם אלא כשומא', דלשיטתו הדין מחשיבם כשומא ואינם שומא ממש, דמשום שהדין מצריך מנין שנים הרי הם קטנים ודינם את השערות בשומא [אפילו נשאר לאחר י"ג].

א 'ויגדלו הנערים ויהי עשו איש ידע ציד איש שדה ויעקב איש תם ישב אהלים'. פרש"י עפ"י המדרש (ב"ר סג, י): כיון שנעשו בני שלש עשרה שנה, זה פירש לבתי מדרשות וזה פירש לע"ז. ובמדרש הוסיפו: א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בבנו עד י"ג שנה. מיכן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מעונשו של זה. וכתב הרא"ש (בתשובה טז) שהלכה למשה מסיני היא, שמבן י"ג שנה בר עונשין הוא, ובכלל ה'שיעורין' הן, ששיעור וקצבה לכל דבר נתן למשה בעל פה. [אמנם המפרש בנויר (כט): הביא לכך מקור, שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי 'איש' בפחות מבן י"ג אבל בבן י"ג מצינו, בשמעון ולוי שנאמר בהם 'איש חרבו' וגמירי שהיו אז בני י"ג שנה והרוצה לחשוב יצא ויחשוב. וכ"כ רש"י באבות (ה, כא) ופירש החשבון³. ואולם אף לפי זה, עיקר הדבר הוא מהלכה למשה מסיני וכדברי הרא"ש, ואילו הטעמים מהכתוב - אסמכתא בעלמא⁴].

ויש לדקדק מדוע תלה המדרש דבר זה בשנים בלבד ולא בסימני גדלות, והלא הגדלות תלויה בהבאת סימנים. ונראה מזה סיוע לדברי הבאור-הלכה (לו ד"ה ו"א) שבהגיע הנער ל"ג שנים נפטר האב ממצות חינוך אפילו אין ידוע אם הביא הבן סימנים, שלענין דין חינוך דרבנן סומכים על חזקה דרבא (בנדה מו.) שהביא שתי שערות, ודלא כהפמ"ג שם שצדד בדעת השו"ע שכל זמן שאין ידוע אם הביא סימנים, חייב האב בחינוך בנו אפילו מלאו לבן י"ג. והרי מפשט המדרש משמע שמשעה שהגיע הבן ל"ג שנים כבר נפטר האב מההיטפלות לבנו, אף כשאין ידוע אם הביא סימנים.

ונקט הבאה"ל כמגן אברהם (רכה סק"ה) בפירוש ברכת 'ברוך שפטרני' שמברך האב במלאות י"ג שנה לבנו, שהאב נפטר מעונש חטאי בנו, מפני שמעתה אינו מחויב במצות חינוך. ואכן כן מורה ריהטת המדרש [דלא כפירוש הלבוש שם שפירש להפך, שעד עתה נענש הבן בעון האב ומכאן ואילך נפטר הבן], שעד י"ג חייב האב ליטפל בבנו ומכאן ואילך אומר 'ברוך שפטרני', כלומר פטרני מהחיוב האמור מקודם. הרי שבמלאות י"ג שנים אפילו בלא בדיקת סימנים נפטר האב מחינוך בנו, והיינו משום שהבן כבר מחויב בעצמו במצוות משום חזקה שהביא סימני גדלות [ומסקנת הגמרא (בנדה שם) שאפילו נבדק ולא נמצאו סימנים, חוששים שמא היו ונשרו]. ואמנם כן מורה פשט דברי המדרש הנ"ל, דעד י"ג צריך להיטפל ואח"כ אומר 'ברוך שפטרני מעונשו' דמי"ג שנה שוב אין זקוק ליטפל בו

א ומקור הדבר בפסיקתא וזרת, מדרש שוחר טוב ושכל טוב פר' וישלח. וע"ע בהערה בסוף השיעור.

ב ברש"י שם משמע שההלכה נאמרה על הבאת שתי שערות ואילו מנין השנים שיעור חכמים הוא לזמן הבאת שערות. וזה מתאים עם דעת התוס' שבסמוך. ובוה מובן מה שמדברי התוס' ותורא"ש בסנהדרין סט משמע שבדורות ראשונים שהיו ממהרים להביא שערות מוקדם, גם שיעור גדלות לענין מצוות ומשפטים היה קודם יג. וצריך לדחוק שזה שכתב הרא"ש עצמו שהוא הלמ"מ, עיקר הכוונה לסימני גדלות אבל הגיל עלול להשתנות לפי הזמנים. ובשו"ת מהרי"ל (נא) מבוואר שההלכה נאמרה על השנים ולא על הסימנים. ומשמע מדבריו שאפילו בדורות הראשונים שילדו קודם, לא נעשו ברי מצוה אלא ב"ג.

ג וכ"כ מהרי"ל בתשובה נא.

לכל דיני התורה מלבד נדרים, קטנה בת י"ב וקטן בן י"ג נעשים גדולים לכו"ע.¹

הרי מבואר בדבריו המאירים והמשמחים של האור-שמה טעם לשיטת הרמב"ם שבנדרים די בגדלות בשנים, כי הקובע בזה הוא דעת ובינה, שלא כשאר הלכות שבתורה שהקובע בהן הוא גדלות הגוף ולא גדלות הדעת, לכך צריך גם סימני הגוף.

גם זכינו בדבריו לבאר כמה סתומות בדברי הפוסקים; הסמ"ע (בחומ"מ ז) פירש הדעה המובאת בשו"ע שם שמבן י"ג שנה כשר לדון אפילו לא הביא שתי שערות, דדוקא גבי עדות דכתיב 'ועמדו שני האנשים' בעינן סימני גדלות, משא"כ לדיין דלא כתיב 'איש'. ומ"מ פחות מבן י"ג אין לו 'שם גדלות כלל' לכך פסול. ואם כי התומים ושאר אחרונים פקפקו בדין זה (ע"ש בפ"ת), אך כן מורה פשט לשון הטשו"ע.² וטעם הדבר לדיין בעינן 'שם גדלות' הגם שאינו 'גדול' בכל התורה - מתבאר לפי האור-שמה, שבכל מקום שנאמר 'איש' צריך גדלות הגוף דוקא, אבל בדין אין צריך 'איש' רק צריך דעת של גדול, ודבר זה תלוי בשנים בלבד ולא בסימנים, וכדברי הרמב"ם לענין נדרים.

וכיו"ב לענין עדות אשה ועד אחד באיסורין, שצדד הבית-מאיר (אה"ע יז, יגעפ"י הרמ"א יו"ד א,ה") שמשגיג הנער לי"ג שנים נאמן להעיד על איסורים וכן לעדות אשה, אעפ"י שלא הביא סימנים. והיינו משום שאין צריך 'איש' באלו אלא די בבר דעת, והרי לענין דעת הוא כגדול כדברי האו"ש.

וכן לענין קנינים, מצינו שיטה לאחד מהגאונים (רב נחשון גאון, הובא בספר המכריע להרי"ד, ל) שנתראה לכאורה מפשט דבריו שקטן שהגיע לי"ג ממכרו מכר אעפ"י שלא הביא שתי שערות. והרי"ד תמה הלא דינו כקטן לכל דבריו. ולפי האמור יש מקום ליישב דברירב נחשון המחודשים, אם ננקוט שהקטן שייך בעצם לתורת קנינים אלא שחסר לו גמירות דעת, וכבר דנו בזה בענין מחלוקת רש"י ותוס' בקדושין (יט) אם יש אישות לקטן, במקום שאין צריך דעת כגון ביבום³. ואם כן כיון שהגיע לכלל שנים, יש מקום לחדש שממכרו מכר מפני שהגיע לכלל דעת של גדול.

אך מה נעשה שדברי האו"ש אינם עולים עם בקנה אחד עם דברי כל הראשונים שנקטו כפי המקובל שמחלוקת רבי ורבי שמעון בן אלעזר אמורה בכל התורה [עתוס' בנדה שם שדנו להוכיח שהלכה כרבי מכמה סוגיות] ולא רק בנדרים כדברי האו"ש. גם מבואר בגמרא שם שלא רב חסדא לבדו פירש כן

1 ויתחדש לפי"ז שר"א בר"ש נעשית הבת גדולה בי"ב אבל נדרים אינם נדרים אם אינה יודעת לשם מי נדרה, שעדיין אין בה דעת שלימה. ולפי"ז יתכן שאף אם נסבור בעלמא כהתוס' דבעלמא סימנים לבד מהני לגדלות, לענין נדרים רק השנים קובעות, ודלא כהגר"ח שתלה פלוגתת הרמב"ם והתוס' לשיטתיהו.

2 וע' באו"ת שם. וע"ע בשיעור רמט בענין הגיל הראוי להתמנות לדיין.

3 דלא כהפ"ת שם שנקט בדעת הרמ"א שצריך סימני גדלות, אלא שלענין דרבנן סמכינן אחזקה דרבא. ולדעת הב"מ שנאמן באיסורין בלא סימנים, הרי לדעות הראשונים שעדות על גדלות סגי בעד אחד כשידוע שהגיע לכלל שנים, (ע' קדושין סג, אה"ע קסט,יא), לא יצרכו לבדוק סימנים אלא די שיאמר לנו שהביא סימנים. ודוקא לענין איסורים אבל לדבר שבערוה וענשין לא יחייב עדות עד אחד ועל זה אמרו דבעינן בדיקה כדאיתא בב"ב קנז.

ט ע"ע בשיעור יג אות ג וביעור כג אות ח.

ועתה, בשלמא להרמב"ם ניחא שנקט התנא 'בן י"ג למצוות' כי גם השנים גורמים לחיוב [ולא הזכיר התנא סימנים כי לא איירי אלא בסדר הגילאים בחיי האדם], אבל להתוס' קשה מדוע הניח התנא את הדבר העיקרי דהיינו סימני גדלות, ונקט את השנים שאינן מהוות גדלות כלל. וצריך לומר שהוא מפני שמבחינה מעשית בהגיע לגיל י"ג סומכים על חזקה דרבא לחיוב מצוות.

ויש להבין את שיטת הרמב"ם כפי שהעמידוה הגר"ח והגרי"ז, מהו גדר הדבר ומה טעם להצריך בכל התורה שני דברים לגדלות, שנים וסימנים, ואילו לנדרים די בשנים בלבד להיות נדרו נדר מדאורייתא.

ב) ולכאורה יש מקום לבאר הדברים עפ"י מהלך האור-שמה (נדרים יא,ד) בבאור דברי הרמב"ם הנ"ל לענין גדלות בנדרים, דהנה אמרינן בנדה (מה): על הא דתנן בת שתיים עשרה שנה ויום אחד נדריה קיימין, והבן בן י"ג שנה: אלו דברי רבי, רבי שמעון בן אלעזר אומר היפוך הדברים. ופירש רב חסדא טעמא דרבי דכתיב ויבן ה' אלקים את הצלע - מלמד שנתן הקב"ה בינה יתירה באשה יותר מבאיש. וטעמא דר"ש בן אלעזר, אמר רב שמואל בר רב יצחק: מתוך שהתינוק מצוי בבית רבו נכנסת בו ערמומית תחלה [ואפילו אין לו רב - רגיל לצאת ולבא ומתפקח יותר (תוס'). ואפילו אין רגיל כלל - אין תולדתו משתנית מאבותיו ואבות אבותיו. תורא"ש]. וכתב האו"ש: 'והנני לגלות אשר עם לבבי, דהגמרא קאמר טעמא דרבי ורשב"א דטעמא דרבי מקרא דבינה יתירה נתנה בנשים וטעמא דרשב"א מתוך שמצוי בבית הספר. ויפלא מאד בעיני כל מעיין דפליגי אם י"ג נעשה גדול או י"ב, וכן בנקיבה - דבר שכל גופי תורה תלוין בו, מלקות ומיתה וקרבן קדושין וחליצה גיטין וכיו"ב, בענינים התלולים בהמצאות אנושית והשתדלות בליילך לבית הספר, הלא כל בקי בתלמוד יודע דקטן ענינו מה שאינו מוליד שנאמר 'ואיש כי יזיד' (ע' סנהדרין סח), וקטנה ענינה מה שאינה יולדת, ובנים הן כסימנים, ועיין מש"כ הר"י בתוס' פ"ק דיבמות: וידוע לחכמי הטבע כי הנקיבה לרוב הליחות שבה נגמרו עניניה קודם מה שראוי לביאה, וכן גדלותה. והביא זה הראב"ע בפירושו וכו' וא"כ אטו פליגי בטבע ההולדה וכו'.

וכתב האו"ש בשוב ענין זה: 'וידוע האמת יודע כי נצטערתי על זה. אכן דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר..'. דרב חסדא שפירש מחלוקתם בענין דעת ובינה, אזיל לשיטתיה בסנהדרין (שם) שקטן מוליד, ולפי שיטתו זו תלה מחלוקת התנאים בענין דעת ובינה, אבל לדין דקיי"ל קטן אינו מוליד מתפרשת מחלוקתם רק לענין נדרים, שגילה הכתוב ב'איש כי יפלא לנדר נדר' שהיודע להפלות נדריו נדרים אפילו הוא סמוך לאיש, אם כן דין גדלות בנדרים תלוי בבנית הלב, וסבר רבי שבנקבה שבינה יתירה יש בה, גדלותה לענין נדרים מקדימה שנה מהבן, הן לענין שנדריה נבדקים ב'סמוך' הן לענין שנדריה נדרים בלא בדיקה כשהגיעה לכלל י"ב, ור"ש בן אלעזר סבר להפך. ואולם לענין שאר דינים שבתורה הכל מודים שגדלות הגוף היא הקובעת למאי דקיי"ל קטן אינו מוליד, והרי בענין גדלות הגוף הקטנה מקדימה לדברי הכל כנראה במוחש, הלכך

גדלות הם גורמים המהווים את הגדלות ולא רק בגדר 'סימן'. בזה יצא לחלק לענין דין 'דבר ולא חצי דבר' בין עדות על סימני גדלות לעדות שני חזקה שאינן אלא סימן והוכחה על בעלות ואילו סימני הגוף הם הם הגדלות [וע"ע קוב"ש ריש פסחים].

והנה אם ננקוט כפשטות הסוגיא בנדה שעיקר דין הגדלות הוא גדלות הדעת, א"כ נמצא שהשנים והשערות אינן אלא 'סימן' לגדלות, שהרי הגדלות בעצמה היא גדלות הדעת. ואולם אם הגדלות גדרה גדלות הגוף כהבנת האור-שמח, יש מקום לסברת השיטה לדון אותם כגדלות עצמה.

י"ז להוכיח (וכבר נגע בזה בחדושי ר' ראובן בסוגיא דיבמות יב) מדברי הריטב"א ביבמות (פ) שהשערות אינן אלא בגדר 'סימנים' לגדלות, שפירש מה שאמרו שם במי שנולדו בו סימני סריס בן י"ח לדברי רב נעשה סריס למפרע מהיותו בן י"ב, דהיינו בנקבה [שלא כפי פשט לשון הגמרא דמיירי בזכר] אבל בזכר אינו גדול אלא מבן י"ג. וכתב לדחות דברי המפרש [הוא הרמב"ן] שמדובר בזכר וכמאן דאמר (בנדה מה:): תוך הזמן כלאחר הזמן כלומר הסימנים שבתוך השנה הי"ג נידונים כסימני גדלות אם נשאר בגוף כשהגיע לי"ג, ולפיכך הסריס שאין לו שערות דנים אותו כגדול כבר מי"ב שנים, כאילו הביא אז שערות. ודחה זאת הריטב"א, שאין אומרים תוך הזמן כלאחר הזמן אלא כשהביא שתי שערות ממש שהרי מיהר להביא קודם לכל אדם, אבל בסריס דיינו לדנו כגדול מזמן רוב התינוקות, מי"ג ואילך. פירוש הדברים: הואיל ובוזה אין לנו סימן וראיה על גדלות ע"י השערות, מעמידים אותו על חזקת רוב העולם שלאחר י"ג שנה מביאים סימנים כדין חזקה רבא, אבל מהיכי תיתי לדנו כגדול עוד מקודם לכן, הלא אינו עדיף מכל אדם דבסתמא אין מחזיקים אותו בגדול קודם י"ג. [בבית-מאיר (אה"ע קנה) הוכיח מכאן שחזקה דרבא מועילה מדאורייתא, ורק מדרבנן מחמירים שלא לסמוך עליה להקל בדינים דאורייתא (והאריך בזה בשב שמעתתא ה"א ואילך), שהרי מבואר דלרב נעשה גדול למפרע משנת י"ג מטעם דתלינן שבשנת י"ג מביאים סימנים מטעמא דחזקה, כדברי הריטב"א].

והרי אילו היו השערות עצמן ממרכיבי הגדלות, אין מקום לילך בזה אחר חזקה דרבא, כי מה נפשך, שערות ממש ליכא בסריס ומדוע יעשה גדול משנת י"ג [וכטענת מהרי"ט סריס יוכיח שנעשה גדול בלא סימנים, הרי שאין הסימנים סיבה המהוה גדלות], מה תאמר שבסריס שאין שערותיו צומחות ישנה הלכה מיוחדת שא"צ סימני הגוף, א"כ מדוע לא יעשה גדול אף מקודם לכן למ"ד תוך הזמן כלאחר הזמן. [ואכן בדעת הרמב"ן יש לפרש שנקט שהסימנים הם בגדר 'סיבה' וגדר הגדלות, ובסריס ישנו דין מיוחד שא"צ סימנים ועל כן נעשה גדול כבר מי"ב]. אמנם יש מקום לבאר שיטתו בדרכים נוספות]. אלא משמע שנקט שהשערות הנם 'סימן' לגדלות ולפיכך סריס שאין לו סימן זה, דנים אותו כגדול למפרע משנת י"ג כדין כל אדם

יג אין מובן מה מקור הדבר שישנה הסריס מכל אדם שגדלותו נעשית בי"ב שנים, ולמה יגרע כל אדם ממונן. ואין לומר משום שהעדר הסימנים מהוה ריעותא בגדלותו [מש"כ בסריס], שהרי אף כשא"א לבדוק אין חוששים לו לאחר י"ב שנה הביא סימנים. וע"פ בדעת הריטב"א י"ל שאפילו אם הסימנים מהווים את הגדלות, סריס שאין לו סימנים גדלות נקבעת בשנים בלבד [יתכן שדנים את העדר צמיחת השערות כדבר חיצוני המונעם. ויתכן דסגי בשנים בלבד אף בכל אדם אלא שיש ריעותא כשאין מביא סימנים], ודוקא י"ג שנה. ולעולם אין טעמו משום הסתמכות על חזקה דרבא.

בטעמיהם אלא גם רב שמואל בר יצחק. הרי פשטות הדברים שאין הדבר תלוי בשיטת רב חסדא שקטן מוליד.

ועוד קשה מדברי החת"ס (יו"ד ש"ז) שבבן נח שלא נאמרו בו שיעורים (כדברי הרמב"ם בהל' מלכים ט"ז), דין גדלות לענין חיוב ועונש נקבע לפי מצב שכלו, אם רואים שדעתו שלמה הריהו כגדול ואם לאו - כקטן. ונקטוהו האחרונים לדינא. וכן נקט האור-שמח עצמו (בהל' איסור"ב פ"ג). הרי נראה דתבר לגיזיה, כי מזה נראה שדין גדלות בכל דיני התורה היינו גדלות הדעת ולא גדלות הגוף, שדוחק גדול לומר דבבן נח שלא נאמרה בו הלכה, דין הגדלות שונה ביסודו ובמהותו שאינו תלוי בגוף אלא בגדלות בדעת¹, אלא נראה שישוד דין גדלות שוה בכלם אלא שבישראל נקבע השיעור ובב"נ לא נקבע. ואם כן הרי הדברים מורים שבעצם דין גדלות בכל התורה שייך לגדלות הדעת, כפשט הסוגיא בנדה שמקשרת את מצב הבינה והפיקחות לדין גדלות². אלא שלפי זה חוזרת הקושיא הראשונה למקומה, מה נשתנה דין נדרים התלוי בשנים בלבד (להרמב"ם), וכן לענין גיל הדיין (להסמ"ע) ועדות איסורין (לבית מאיר) ומכירה (לרב נחשון גאון), משאר דיני התורה התלויים בשנים ובסימנים.

ג והנה יש לחקור בגדר דין הבאת שנים וסימנים, האם הם עצמם גדר הגדלות או אינם אלא 'סימן' לגדלות. והמהרי"ט (בתשובה נא) האריך לבאר שאינם אלא 'סימנים' כשמים. והוכיח כן ממה שמצינו גדלות בשנים בלא סימנים כגון בסריס ובאיילונית, וכן מצינו סימנים בלא שנים - בדורות הראשונים (כדאמרין בסנהדרין סח). ופעמים אין צריך לא זה ולא זה - בבת שילדה דקיי"ל בנים הרי הם כסימנים. והרי אילו היו השנים והשערות מהווים את גדר הגדלות גופה, הרי לא יתכן גדלות בלעדם - אלא ודאי אין אלו אלא סימנים לגדלות. והשוה זאת לסימני טהרה בבהמות ובעופות שאינם מהווים את הטהרה אלא סימנים בעלמא, שהרי פרה שילדה כמין טמאה הולד טהור אעפ"י שאין בו סימנים מאחר וידענו שהוא מין טהור. ומכח זה דחה סברת האומר לדון בקידושי יתומה קטנה 'ספק ספקא'; שמא הביאה סימנים שמא לא הביאה, ואת"ל הביאה, שמא לא באה לכלל שנים - הא ליתא, שהואיל והן השנים הן הסימנים אינן עיקר הגדלות אלא בגדר 'סימן' לגדלות, א"כ הספק אינו אלא אחד האם היא גדולה או קטנה, ואין מקום להרבות ספקות מצד הסימנים. הא למה זה דומה, לספק על טהרת העוף, הכי נימא לעשות כמה ספקות שמא יש לו אצבע יתירה, ושמא יש לו זפק ושמא קוקרבנו נקלף, שהרי העוף נותר בסימן טהרה אחד - הא ודאי ליתא, כי אין כאן אלא ספק מין טמא ספק מין טהור אלא שיש לנו שלשה דרכים לידע הדבר אבל בעיקרו הספק אחד הוא.

ואולם בשיטת"ק ב"ב (נו) הביא מ'שיטה לא נודע למי' שסימני

יז ע' שו"ת מהרי"א יו"ד סא; מנחת שלמה לד. ואפשר לבאר בזה דברי רש"י בסנהדרין 'אשת איש פרט לאשת קטן - אשמועינן דקטן אין לו קדושי', וצ"ב דתיפ"ל שאין לו דעת לקדש [והתוס' שם פירשו ביעוד וביבום, אבל מרש"י אין במשמע כן]. אך י"ל דאצטרך קרא בגוונא שהגיע לכלל שנים בלא סימנים שאף שיתכן שיש לו דעת, כיון שעדיין 'קטן' הוא אין קדושי קדושין.

יא אם לא שנאמר כדברי הסמ"ע שכל מקום שלא נאמר 'איש' די בגדלות בשנים ונתבאר דהיינו גדלות הדעת, וא"כ ה"ו נמצאות בן נח דלא בעינן 'איש', והואיל ואין בהם שיעוריסאין להם שיעור קבוע לדעת.

יב וכן ציינו לרש"י בשבועות (מב). אין נתינת קטן כלום - דהא איש כתיב, והחרש והשוטה כקטנים הם בלא דעת. פשטא דמלתא שחסרון דעת הוא גדר מיעוט קטן (אך ע"ש בלשון רבנו יחונתן ד"ה אין נשבעין).

משום חזקה דרבא, כי אילו היה כשאר כל האדם, יש להניח שהיה מביא שערות באותה שעה, הלכך די בזה וא"צ שערות בפועל. והמדקדק בלשון רש"י יראה שכוונתו גם כן לדברי הריטב"א.

ולפי זה יש לשאול סתירה בדברי הריטב"א, דהנה אמרין ביבמות (יב:) בהא דאי אתה מוצא יולדת ממאנת, אמר רב ספרא: בנים הרי הם כסימנים, הלכך אם ילדה בקטנותה הרי גדולה היא ואינה ממאנת. רב זביד אמר: אין בנים בלא סימנים. ומבואר בחזו"א (קלד לוף יב: ובסי' קיגיא) עפ"י הרמב"ן והריטב"א דלדינא אין נפקא מינה בין רב ספרא לרב זביד [ודלא כהב"ש שנקט כהראשונים דלר"ז אין זה סימן בהחלט]. והשתא קשה טובא, כיון שלהריטב"א דנים את סימני הגוף כ'סימן' לגדלות בלבד, לא הגדלות עצמה, א"כ מה נשתנו דברי רב זביד מרב ספרא, הלא גם לרב ספרא שהבנים עצמם כסימנים, אין הם אלא 'סימן' לגדלות, וא"כ לרב זביד שהבנים מהוים סימן לקיומם של סימנים, הרי ממילא גם הם סימן לגדלות, שהרי אין כל משמעות לסימן על דבר מסוים או לסימן על סימן לאותו דבר, סו"ס זה עצמו גם כן מהוה סימן וא"כ הלא דברי רב זביד הם הם דברי רב ספרא".

ועוד יש להוסיף להקשות מדברי הריטב"א בנדה (מו.) דלר' יוסי בר' יהודה ששערות שהביא מגיל ט' חשיבו שפיר סימנים אם נשארו עד לאחר י"ג - מ"מ אינו נעשה גדול למפרע משעת צמיחת השערות אלא משהגיע לשני גדלות. הרי משמע דבעינן נמי שנים לעצם הגדלות, כי אם השנים אינם אלא מגדירים השערות להיותם 'סימנים' ולא 'שומא' הלא כיון שאנו קובעים גדלות על פי אותם שערות שנשארו לאחר י"ג א"כ בהכרח אינם שומא בעלמא ובדין הוא שמאז צמיחתם יהא גדול, והרי הריטב"א (ביבמות יב) נקט כהתוס' שבנים הרי הם כסימנים אפילו קודם הזמן - משמע שבעצם בסימנים לחודיהו סגי ורק קודם שהגיע לכלל שנים אמרין שומא בעלמא נינהו, אבל לרבר"י דחשבינן להו סימן ולא שומא, מ"ט לא ייעשה גדול למפרע משעת הבאת הסימנים.

ד) ויש לבאר הענין עפ"י דברי הגר"ח (אישות ב,ט) בבאור שיטת הרמב"ם שבנים הרי הם כסימנים רק משעת לידה ואילך. והקשה הנמוקי-יוסף מהסוגיא בכתובות (לח) שאין אפשרות של נערה יולדת כיון שהעיבור נמשך יותר מששה חדשים נמצא שהיא בוגרת בלידה. הרי משמע כדעת התוס' ושאר ראשונים שכבר משעת העיבור בנים הריהם כסימנים, שלכך בשעת הלידה כבר איננה נערה. ופירש הגר"ח שאף להרמב"ם העיבור ראוי להחשב לסימנים, אך כיון שאין מבורר הדבר עד שתלד בני קיימא, אין אומרים 'אגלאי מלתא למפרע' להחשיבה כגדולה משעת העיבור אבל מ"מ דין סימנים יש כבר בעיבור ומונים לה ששה חדשים מאותה שעה. ע"ש בדבריו העמוקים והסתומים. ונראה כוונתו עפ"י הדברים המובאים בחדושי הגר"ח על הש"ס (במקצת מן המהדורות. ואם כי שם הולך במהלך אחר, אבל מתוך הדברים מתבאר כוונתו כאן), שבדין גדלות, מלבד מה שהשערות או הבנים מהוים סימן, צריך גם שתהא גדלות מבוררת וניכרת. ופירש

יד אף אם נימא דליכא נפקותא לדינא י"ל שלרב ספרא יתכן בנים בלא שערות ולרב זביד לא יתכן ובהתאם לכך כל אחד השתמש בביטוי אחר לאותו דבר, ולעולם לא פליגי. ועוד יש מקום לומר דבהא גופא פליגי, דלר"ס תתכן גדלות בלא שערות ואין השערות אלא סימן, כמו שהוכיח מהר"ט מהא גופא, משא"כ לרב זביד אין גדלות בלא סימנים, דהסימנים הם גדר הגדלות [ואפשר דנפ"מ לספק ספקא כמש"כ מהר"ט].

שזהו טעמא דשמואל (ביבמות פ) שאין אומרים בסריס אגלאי מלתא למפרע, כי סוף סוף באותה שעה לא היתה הגדלות מבוררת. [ואפשר שאף רב מודה לזה בבנים, ורק בסריס סובר דאמרין אגלאי למפרע משום דין 'שנים' או מטעם אחר. ע"ש בחדושי הגר"ח על הרמב"ם]. ויישב בזה קושיית התוס' על מה שמשמע בגמרא שם שאפילו לפי מאי דסלקא דעתין דאיכא נערות באיילונית, דוקא לרב משכחת לה שנעשית נערה ולא לשמואל. ואמאי לא, הלא משעה שתביא סימני איילונית נימא שיהיו לה ששה חדשי נערות - אלא ודאי אף לשמואל דאינה נעשית גדולה למפרע מ"מ סימני האיילונית מעידים שהיתה צריכה להיות גדולה למפרע וכבר נשלמו בה ששה חדשי נערות, ורק משום שלא היה הדבר מבורר באותה שעה, אין דין 'גדלות' למפרע, אבל לענין חישוב נערות ובגרות מונים משעה ראשונה. זהו תורף דבריו.

הרי זכינו מתוך דבריו לפי ההסבר האמור, שאף כי השערות הם 'סימן' לגדלות ולא הגדלות עצמה, זהו לענין מציאות הגדלות, אך הלא מלבד המציאות בעינן גדלות המבוררת וניכרת כדי לחול דין גדלות, וא"כ כלפי הך דינא נחשבים הסימנים כעצם התהוות הגדלות, שהרי הם המנכירים והמבררים את הגדלות.

ומעתה י"ל שלעולם עיקר הגדלות היא גדלות הדעת כפשט הסוגיא בנדה כפי שפירשוה הראשונים, וגדלות הגוף מהוה סימן לגדלות בדעת, שהרי ההתפתחות הגופנית והשכלית קשורים זב"ז, ואם כן מה שמבואר בכל מקום שסימני הגוף קובעים את הגדלות, היינו בתורת סימן לגדלות בדעת. אלא שמלבד זאת הלא סימני הגוף הם המהוים 'גדלות מבוררת' שהרי אין לנו מבואר לעמוד על גדלות הדעת בלעד, נמצא שמלבד מה שהם 'סימן' הם גם כן מהוים סיבה לדין גדלות מצד עצמם, בכך שהם הדבר המנכיר את הגדלות, שהוא תנאי בעיקר דין הגדלות.

ורב ספרא אמר שלידת בנים הויא כסימנים להוות גדלות מצד עצמה, כלומר שהלידה היא הדבר המנכיר שפועל דין גדלות. ועל זה נחלק רב זביד לומר שהדבר המברר הוא הבאת השערות [שהוא בגוף עצמו, שלא כלידה שאינה סימן בגוף אלא מאורע], והוא זה המהוה את הגדלות [ואעפ"י שבדקנו ולא ראינו שערות, חיישינן שמא נשרו כמבואר בגמרא. וא"כ היה שם דבר המנכיר ומברר, גם אם אנו לא ידענו].

ובקצרה, מתוך דברי הגר"ח למדנו ששני ענינים המה; גדלות מציאותית, והיא קיימת כבר בעיבור למנות חדשי נערות כנ"ל, וכן באיילונית - מאז היותה בת י"ב, אף לשמואל"ט, ומלבד זאת יש דין גדלות, שהוא תלוי בבירור הדבר לעינינו.

ודאיתנין להכי י"ל בדעת הרמב"ם שבזה חלוק דין שנים מסימנים: השנים הן הנצרכות לגדלות מצד המציאות, כסימן לגדלות הדעת כנ"ל. ומצד זה די בשנים בלבד בלא סימנים, ואילו סימני הגוף מהוים חלות דין גדלות שהוא תלוי בדבר המנכיר והמברר [ומסתברא דדבר המנכיר תלוי בסימני הגוף, ולא בשנים שאינן בירור ודבר המוכיח בגוף עצמו].

טו ומ"מ בעלמא מונים ששה חדשי נערות להרמב"ם (ג,ב) משעת הבאת הסימנים ולא מאז היותה בת י"ב, ואעפ"י שהגדלות המציאותית היא בשנים, ד"ל שזה רק לענין גדלות הדעת הנוגעת לשאר כל המצוות, אבל נערות ובגרות תלויות בגדלות הגוף ואינן שייכות לדעת, וגדלות זו נעשית דוקא בהבאת סימנים. ויש להאריך בזה.

ב מפשט הגמרא בנדה ומעוד מקומות בראשונים ובאחרונים נראה שהגדלות הנצרכת לענין מצוות התורה ומשפטיה, היא גדלות הדעת, וסימני הגוף מהוים 'סימן' לגדלות הדעת. (ג. א)
ואולם מדברי כמה ראשונים נראה שהסימנים מוגדרים כגדלות עצמה, לא רק 'סימנים' לה - שלא כדברי המהרי"ט. (א)

ג נראה [עפי"ד הגר"ח] שבדין גדלות נכלל שיהא דבר המברר ומנכיר את הגדלות, ולכך אין אומרים בה 'אגלאי מלתא למפרע' על הזמן שלא היה בו דבר המברר.

לפי זה סימני הגוף, מלבד מה שהם מהוים 'סימן' הרי הם מהוים בעצם את חלות דין הגדלות, מצד מה שהם הדבר המנכיר את הגדלות.

הוי אומר: שני דברים יש בגדלות, א. גדלות מציאותית, שהיא בעצם גדלות הדעת. ב. 'דין גדלות' התלוי בדבר המברר והמנכיר את הגדלות. (ד)

ד לידת בנים, לדברי רב ספרא היא עצמה מהוה דין גדלות, מצד היותה דבר המברר. ולדעת רב זביד אין הלידה בעצמה דבר המברר, אלא שאין לידה בלא הבאת סימנים. (ד)

ה יש לומר [בדעת הרמב"ם] שהשנים הנצרכות לקביעת גדלות, זהו רק מצד הגדלות המציאותית. ואילו סימני הגוף הם המהוים חלות דין גדלות מצד הדבר המברר.

בכך יש לפרש מה שמצינו בכמה הלכות שהקובע לדין גדלות הוא מנין שנים בלא הבאת סימנים, כמו לענין נדרים (להרמב"ם), גיל הדיין (להסמ"ע), עדות אשה ועדות איסורין (בית מאיר), וכן לענין מקח וממכר לדעת רב נחשון גאון - כי בכל אלו אין צריך דין גדלות אלא די בגדלות המציאותית, גדלות הדעת. **וכן** בנח הגדלות נקבעת לפי הדעת בלבד. והואיל ולא נאמרו בהם 'שיעורין', זמן הגדלות משתנה אצל כל אחד ואחד לפי שלמות דעתו, כדברי החת"ס. (ד)

ו משעה שהגיע הבן ל"ג שנים, גם אם לא נודע שהביא סימנים - נתחייב במצוות מחמת חזקה דרבא, ונפטר האב מחינוכו, ועל כן מברך 'ברוך שפטרני' באותה שעה. כן מורה פשט דברי המדרש וכדברי המשנ"ב. (א)

ומה דסריס אדם הנעשה גדול בן י"ג שנה ויום אחד (כדברי הרמב"ם אישות ב,ד), הגם שאין בו דבר המנכיר ואין בו סימני סריס - להלכה מיוחדת היא במי שאינו בר הבאת סימנים, שהשנים בלבד קובעים גדלות כמוש"כ הגר"ח.

ואם כן זכינו מעתה להבין פשר 'שם גדלות' שכתב הסמ"ע על דיין שהגיע לכלל שנים בלא סימנים - כי זהו הגדלות המציאותית, ורק בדברים שנאמר בהם 'איש' צריך מצד הדין סימני גוף מלבד הגדלות המציאותית, אבל בדברים שאין צריך להם בעצם דין גדלות אלא די בדעת של גדול, סגי בגדלות המציאותית התלויה בשנים. ופירש הרמב"ם שזהו שגילה הכתוב בנדרים שהכל תלוי בדעת ואין צריך דין גדלות [שהרי אף מופלא הסמוך לאיש נדריו נבדקים] טז. וכן מובן שבבן נח הכל תלוי במציאות של גדלות ולא בדין גדלות [ובהם לא נאמר כלל שיעור בשנים אלא לפי בדיקת הדעת עצמה]. וכן לענין עד אחד באיסורין לדעת הבית-מאיר, וכן במקח וממכר לדעת רבי נחשון גאון.

עיקרי דברים לשיעור רצא

א דין גדלות להלכות השונות, תלוי בשנים ובסימני הגוף [ובסריס שלא הביא סימני סריס - משיגיע לרוב שבעים שנה]. ובכלל השיעורים הם, הלכה למשה מסיני (רא"ש).

לדעת התוס', הסימנים לבדם קובעים את הגדלות בעצם, אלא שעד מלאת י"ב או י"ג שנים, אין השערות סימנים אלא שומא בעלמא. ולדעת הרמב"ם גם השנים קובעים את הגדלות בעצם (עפ"י הגר"ח). (א)

טז וזוהו יש ליישב למאי כתיב 'איש' בנדר והלא להרמב"ם נדריו נדרים אפילו הוא קטן לכל התורה - וע"כ לומר דמ"מ קרי ליה 'איש' מפני שהוא גדול בשנים [ואתא קרא לומר ד'איש' לא בעי יודע להפלות]. ואמנם בכל התורה נאמר דין גדלות נוסף אבל כאן שנתרבה אפילו מופלא העיקר תלוי בגדלות הדעת במציאות ולא בדין גדלות, ושפיר קרי ליה 'איש'. [ומטעם טעם המשנה ריש ערכין דחרש שוטה וקטן אין נודרים ומעריכין מפני שאינם בני דעה, ולהרמב"ם אין זה רק טעמא דקרא אלא גדר הדין הוא דלנדרים בעינן גדלות הדעת].
 וברבנו בחיי (וישלה) מבואר שלוי היה פחות מ"ג שנה במעשה שכם, ואעפ"כ קראו הכתוב 'איש' - הרי שתואר זה משתנה לפי הענין המציאותי ולא הדיני. ובאותו מעשה היתה בגבורתו כאיש לכל דבר.

